

BORHI LÁSZLÓ

KIS ORSZÁGOK A HIDEG- HÁBORÚBAN

A hidegháború történetét a történészek általában a nagyhatalmak, elsősorban az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti hatalmi konfliktus szempontjából vizsgálják. Ennek a megközelítésnek van létjogosultsága, hiszen a kelet-nyugati szembenállásként értelmezhető korszak leghangsúlyosabb motívuma a fegyverkezési verseny, ezen belül is a nukleáris fegyverkezés és az általa okozott háborús veszély volt. Ugyanakkor hiba lenne elhanyagolni azt a szerepet, amelyet időről időre a kis államok játszottak a két szuperhatalom, illetve a két vilárendszer konfliktusában.

A II. világháborúban győztes hatalmak közötti összhang hamar megbomlott. 1948-ban Berlin sorsát illetően már a nyílt szembenállást is vállalták. A szovjetek blokádját a nyugati szövetségesek 1948 júniusa és 1949 májusa között csak léghíd fenntartásával tudták megtörni.

V alóban akadtak olyan pillanatok, amikor egyes térségek gyenge államai nem voltak mesterei saját sorsuknak, és tengerbe hajított palackként hanyódtak a nagyhatalmak által felkorbácsolt hullámokon. Mások azonban képesek voltak arra, hogy gyenge gravitációs területet kihasználva befolyásolják az események kimenetelét, esetenként olyan módon, hogy ténykedésük hatása csak jóval később vált nyilvánvalóvá. Mindez persze nem csak a hidegháború 1945 és 1991 közötti időszakára volt igaz, elég arra gondolni, hogy a nemzetközi szinten törpének számító Szerbia történelemformáló szerepet játszott 1914-ben. Annak idején, 1914-ben hasonlóan járt az európai középhatalomnak számító Ausztria–Magyarország, melynek végzetét nem nagyhatalmak, az oszmánok vagy a poroszok okozták, hanem egy kis balkáni ország. A Szerbia ellen indított offenzíva a Monarchia integritását és biztonságát volt hivatott erősíteni,

ehelyett a világháború révén a felbomlásához vezetett. Ugyanakkor a Balkán és Közép-Európa sorsát az Oszmán Birodalom, illetve a keresztény hatalmak közötti hatalmi egyensúly határozta meg mintegy ötszáz éven át.

A GYENGÉK HATALMA

Tekintve, hogy nem létezik pontos meghatározása a gyengeségnek a nemzetközi térben – hiszen a gyengeség, akárcsak az erő, viszonylagos –, e cikkben azokat az országokat tekintjük gyengének, amelyek huzamosabb ideig más államok fennhatósága alatt álltak, például a szovjet zónába betagozott országok, illetve azokat, amelyek más, nálul nagyobb katonai erővel rendelkező országok katonai erejét vették igénybe biztonsági ernyőként. Gondolhatunk persze arra, hogy ennek alapján akár Franciaország vagy Nagy-Britannia is viszonylagosan gyengének tekint-

hető, hiszen saját nukleáris csapásmérő erejük mellett az amerikaiakat is igénybe vették biztonságuk megőrzésére.

A hidegháború történetének a nagyhatalmak középpontba állító megközelítése kevés figyelmet szentel a nemzetközi politika jelentéktlenebb résztvevőinek, holott ismert, hogy kis államok időről időre képesek befolyásolni a nagyhatalmak viselkedését. Ausztria, amely a második világháború után négyhatalmi megszállás alá került, fontos volt a nyugati biztonság szempontjából, hiszen Ausztria területéről Bajorország és Olaszország is sebezhető. Nem véletlenül jegyezte meg Benito Mussolini, hogy aki Bécsben reggelizik, Milánóban ebédel. Tudta ezt az amerikai vezetés is, ezért Ausztriát semmi szín alatt nem akarta átengedni a Szovjetunióknak.

Sebezhetőségét kihasználva Ausztria képes volt jelentős amerikai gazdasági segílyt kicsikarni, olyannyira, hogy egy főre számítva Ausztria kapta a legnagyobb amerikai segílyt a második világháború után. Ez a lehetőség a kizárólagosan szovjet megszállás alá került Magyarország számára nem volt nyitva. Moszkvának Magyarország, a Nyugatnak pedig Ausztria megtartása látszott fontosnak.

Saját gyengeségét aknáztta ki 1961-ben az NDK is. A keletnémet állam 1949-es megalakulása óta a szovjet biztonság, illetve nagyhatalmi státusz pillére volt. Sztálin jobban örült volna, ha egységes Németország jön létre, amely fokozatosan szovjet befolyás alá vonható. Ezt megelőzendő döntött úgy az amerikai vezetés, hogy először gazdasági, majd politikai egységet kreál Németország nyugati megszállási zónáiból, és erre válaszul alakult meg a kommunista berendezkedésű német állam. Ugyanakkor az NDK már a kezdetektől problémát okozott Moszkvának. A dogmatikus Walter Ulbricht gyors tempóban ültette át a szovjet típusú rendszert, ami jelentős elégedetlenséget váltott ki. 1953 nyarán aztán felkelés tört ki, ami a posztsztálini szovjet vezetést arra indította, hogy reformokat rendel-

1961. augusztus 13-án a keletnémet pártvezetés műszaki határzárát hozott létre Berlin keleti és nyugati fele között, s megkezdte az ún. Fasisztaellenes Védőfal kiépítését. Képünkön egy keletnémet kiskatona menekül a szögesdrót akadály nyugati oldalára.

jen el. Ulbrichtot valószínűleg az mentette meg, hogy időközben a Kremlben zajló hatalmi vetélkedés miatt letartóztatták – majd kivégezték – Lavrentyij Beriját, és ezzel a külpolitikában vissza rendeződés következett be.

Problémát okozott Moszkva számára az NDK területén elhelyezkedő korábbi német főváros, Berlin helyzete is, hiszen a város nyugati része kapitalista berendezkedésű volt. Emiatt Sztálin, majd Hruscsov is veszélyes vállalkozásba kezdett, az előbbi 1948-ban, az utóbbi 1961-ben, hogy megváltoztassa a város hatalmi státusát. Rádásul 1961-ben drámai mértékben megemelkedett a Nyugat-Berlinen keresztül az NSZK-ba távozó keletnémet lakosok száma, ez pedig létében fenyegette a kommunista német államot. Walter Ulbricht számára kézenfekvő volt a megoldás: meg kell szüntetni a város keleti és nyugati fele közötti átjárhatóságot. Akaratát sikerült érvényesítenie, annak ellenére, hogy a négyhatalmi ellenőrzés alatt álló város két részének fallal történő elhatárolásával megszegte a nagyhatalmak között fennálló megállapodást, mely szerint Berlin helyzetét csak közös megállapodással lehet megváltoztatni. Ulbricht rávette Hruscsov szovjet pártfőtítkárt a berlini fal puccs-szerű felépítésére. Hruscsov annak ellenére járult hozzá Ulbricht elgondolásának megvalósításához, hogy ezzel szovjet–amerikai összecsapást kockáztatott. A hatalma teljében lévő Szovjetunió nem akarta elveszteni legfontosabb szövetségesét, amely szovjet beavatkozás nélkül nem volt életképes.

Ám nem kizárólag stratégiai érdekek révén tarthatják markukban a kisebb országok nagyhatalmi támogatóikat. Dél-Vietnámban aligha volt az Egyesült Államoknak különösebb biztonsági érdeke, gazdasági pedig egyáltalán nem, a két országot korábban nem kötötte össze semmilyen érdek, kulturális vagy történelmi hagyomány. A kommunista világ-összeesküvéstől rettegő amerikai vezetés azonban végzetes következményt vizionált arra az esetre, ha a védnöksége alatt álló dél-vietnámi állam kommunista és ezen keresztül kínai vagy szovjet befolyás alá kerül. De a vietnámi fegyveres beavatkozásban más szempontok is szerepet játszottak, olyanok, amelyek a mai napig kétségessé teszik azon tétel igazát, mely szerint a nagyhatalmak kényükre-kedvükre befolyásolhatják a nekik kiszolgáltattott szövetségeseket. A washingtoni vezetés, Johnson elnök

kel az élen, nem akarta megengedni magának, hogy cserbenhagyja szövetségését, hiszen ezzel csorbult volna a szabad világ vezető hatalmáé. Amerika elveszthette volna megbízhatóságát szövetségesei, valamint más, egyik irányban sem elkötelezett államok szemében, ami Moszkva számára hajthatta volna a vizet.

Ezen megfontolásokat kihasználva a korrupció és inkompetens dél-vietnámi vezetés képes volt fokozatosan katonailag is belevonni az USA-t északi szomszédjával folyó konfliktusába, annak ellenére, hogy az amerikai hírszerzés szerint nem volt megnyerhető a há-

A hidegháborús feszültség egyik legforróbb pillanata: 1961. október 27-én a szovjet és amerikai páncélosok a Checkpoint Charlie-nál farkasszemet néznek egymással.

ború. Észak és Dél konfliktusa befolyásolta a szovjet politikát is. Moszkva érdeklődött a kelet–nyugati konfliktus tompításában és a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésében. Ezt a törekvést zavarta meg az amerikai intervenció. Moszkva nem engedhette meg magának, hogy vetélytársra, Kína tűnjön fel a nemzetközi kommunista mozgalom

vezető hatalmának, ezért kénytelen volt kiállni vietnámi szövetségesei mellett, annak ellenére, hogy szkeptikus volt a vietnámi kommunisták győzelmisére. Nem véletlen, hogy a szovjet vezetés Peking rosszállása ellenére kompromisszumos békét szeretett volna Hanoi és Washington között, hiszen katonai és gazdasági érdeke a szovjet-amerikai viszony rendezését és nem kiélezését diktálta.

A Szovjetunió számára a legrosszabbkor jött a vietnámi konfliktus, hiszen Brezsnyev rendezni akarta a viszonyt az Egyesült Államokkal részben a fegyverkezési verseny megfékezése, részben pedig a gazdasági kapcsolatok bővítése érdekében, amire a szovjet gazdaság modernizálása, a Nyugat „utolérése” érdekében volt szüksége. Moszkva lengyel, sőt kisebb részben magyar és román segítséget is igénybe vett azért, hogy a titkos diplomácia eszközeivel megállapodást hozzon létre Hanoi és Washington között. Tekintve, hogy Kína kiállt a vietnámi kommunisták mellett, Moszkva is kénytelen volt ugyanezt tenni, és ezzel az amerikai viszony normalizálása lekerült a napirendről. Ráadásul Kínával is kiéleződött a viszony, mivel Peking arra törekedett, hogy vezető szerepet vigyen az ázsiai kommunista mozgalomban. Amerika végül megalázó vereséget szenvedett Vietnámban, amit bizonyos értelemben mindmáig nem hevert ki teljesen, sőt Johnson elnök nagy társadalomátalakító programja is áldozatul esett a háborúnak.

Az amerikaiak vietnámi fiaskójánál is rosszabbul járt Sztálin Észak-Koreával. A koreai állam két részre osztottságát az betonozta be, hogy sem a dél-koreai, sem pedig a Kim Ir Szen vezetése alatt álló északi rész nem egyezett bele semmilyen kompromisszumos megoldásba, amely nem saját uralmuk alatt egyesítette volna az országot. Mára nincs teljes egyetértés a történészek között a tekintetben, hogy ki kit manipulált a koreai háború kirobbanásakor, s korántsem egyértelmű, kié volt a domináns szerep Kim Ir Szen és a szovjet vezetők kapcsolatában. Annyi bizonyosnak látszik, hogy Kim meggyőzte Sztálint: Korea déli részén forradalmi helyzet van, és ezért támogatnia kell a Szöul ellen indított offenzívát. A szovjet vezetés eleinte vonakodott. A kínai kommunisták sikere azonban megváltoztatta a stratégiai helyzetet, ráadásul Sztálint frusztrálta a berlini blokád fiaskója, valamint a phenjani

szovjet nagykövet is azt bizonygatta, hogy a koreai kommunisták erőfölényben vannak. Mivel az Egyesült Államok megvetette a lábát Japánban, Sztálin azt remélte, hogy a várt északi győzelem megerősíti a szovjet biztonságot.

Dean Acheson amerikai külügyminiszter 1949-ben elmondott beszédében Koreát nem sorolta az amerikai biztonság részét képező területek közé, így a moszkvai vezetés azzal számolt, hogy az Egyesült Államok semleges marad a konfliktusban. A szovjet biztonság érdekében támogatott háború azonban balul sült el. Washington úgy értelmezte, hogy a koreai támadást maga Sztálin rendelte el, és az része egy kommunista mestertervnek a világ leigázására. A koreai háború miatt kezdett bele az Egyesült Államok a fegyverkezési versenybe, amely végül térdre kényszerítette riválisát. Bár a nukleáris és hagyományos haderőre történő nyakló nélküli költségek nem minden szakember teszi közvetlenül felelőssé a szovjet rendszer összeomlásáért, a fegyverkezési verseny aláásta a kommunista nagyhatalom gazdasági erejét. A koreai háború tehát nagyobb biztonság helyett – hosszú távon – valószínűleg a szovjet összeomlást siettetette.

NAGYHATALMAK ERŐTERÉBEN

Az 1942 utáni korszakban azonban a közép-európai kis államok nem voltak saját sorsuk irányítói, és ez a helyzet 1989-ben változott meg. Először nézzük a sokat emlegetett kiugrás problémáját! Ismert, hogy 1942 nyaratól először Magyarország, majd Románia, Finnország és Bulgária titkos csatornákon keresztül felvette a kapcsolatot a szövetséges hatalmakkal, főként az Egyesült Államokkal és Nagy-Britanniával. Elterjedt nézet Kállay Miklós miniszterelnöknek tulajdonítani a magyar kiugrási kísérlet kudarcát, de a vonatkozó iratanyag arra utal, hogy a szövetségeseket nem érdekelte a csatlós hatalmak leválasztásának lehetősége Németországról.

Változás a szövetségesek álláspontjában akkor következett be, amikor 1943 kora őszen a quebeci konferencián megállapodtak, hogy a második front megnyitására Normandiában kerül sor, az eredeti terv szerint 1944 májusában. Hirtelen fontos lett a csatlós államok kiválása, amit azok a kedvező békefeltételek reményében egyre

inkább sürgettek. A partraszállás sikere érdekében ugyanis gondoskodni kellett arról, hogy minél kevesebb német egység legyen a helyszínen. Ezt úgy is el lehetett érni, hogy Hitler az áruló csatlós országok megszállására kényszerül.

Ennek megfelelően az Egyesült Államok egyesített vezérkari főnökeinek 1943. novemberi döntése értelmében ki kellett kényszeríteni Magyarországot és Románia kiugrását a háborúból „*még abban az esetben is, ha ez német megszállással jár*”. Ófelsége kormányának már legalább 1943 májusától az volt a politikája, hogy „*elérje Magyarország megszállását*” oly módon, hogy „*diszkreditálja a magyar vezetést a németek szemében*”. Megkockáztatható tehát az a következtetés, hogy az akkori magyar vezetésnek nem volt lehetősége az ország szuverenitásának fenntartására. A kiugrás sikerének vagy kudarcának kulcsa nem Budapesten volt. Sőt, a béketapogatózásokat – a partraszállás sikere érdekében – arra használták fel, amit Kállay leginkább szeretett volna elkerülni: az ország német megszállására.

Sztálin 1940 novemberében bejelentette igényét a Balkán, különösen Románia és Bulgária ellenőrzésére. Molotov ezzel a céllal utazott a német fővárosba, azonban hiába vetette fel az ötletet Hitlernek, a Führer hallani sem akart erről. Ez nem szegte kedvét a szovjet vezetésnek: amikor Eden brit külügyminiszter 1941 decemberében a szovjet fővárosba látogatott, az európai stabilitásra hivatkozva Sztálin kifejtette, hogy döntő befolyásra akar szert tenni a kontinens keleti felében.

A brit nagyhatalmi státusra tekintettel a britek nem zárkóztak el attól, hogy az érdekszférák elhatárolására törekedve egyezzenek meg a szovjetekkel. A Foreign Office 1943 elején javasolta az amerikaiaknak, hogy egy globális megállapodás keretein belül engedjék át Romániát és a szovjet határ mellett fekvő többi országot a „farkasoknak”. Churchill 1944 októberében Sztálinnal kötött alkuja abból a felismerésből fakadt, hogy amerikai támogatás híján olyan megállapodásra kell jutni Moszkvával, amely garantálja a brit birodalmi státust a Közel-Keleten, és konszolidálja Nyugat-Európát.

Újabb levéltári kutatások fényében érvényét veszítette az a sokak által képviselt álláspont, hogy a Szovjetunió az amerikai terjeszkedés miatt döntött az általa megszállt területek szovjetizá-

lása mellett. Valójában a szovjet megszállás ténye predesztinálta a megszállt – ha úgy tetszik: felszabadított – országok jövőjét. A szovjet típusú politikai rendszerek meghonosítása mellett fontos eleme volt a szovjet politikának a hagyományos birodalmi expanzió, melynek eredményeként legkésőbb 1946-ra a megszállt területekből szovjet katonai és gazdasági tér lett. Kliment Vorosilov, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet elnöke már 1945-ben eltilthatta nyugati kollégáit az országba történő belépéstől, arra hivatkozva, hogy „ez a mi területünk, és mi mondjuk meg, ki léphet be”.

1945-ben született meg az a megállapodás, melynek értelmében a ma-

gyar gazdaság legfontosabb részei – a nehézipar, a bányászat és a közlekedés stratégiai ágazatai – szovjet tulajdonba kerültek, ami keleti irányba orientálta a magyar külkereskedelmet. Románia egyébként az európai győzelem napján kötött szinte azonos tartalmú megállapodást Moszkvával. Hans Morgenthau szerint a gazdasági expanzió egyszerre cél, illetve a politikai terjeszkedés eszköze. Olyan államok esetében, melyek nemzeti össztermékük jelentős részét külső gazdasági kapcsolatokból realizálják, politikai ellenőrzést jelent, ha egyetlen ország harminc százaléknál nagyobb hányaddal részesedik a külkereskedelmi forgalmukból. Nem véletlenül jegyezte meg az ame-

rikai követ 1946 márciusában, hogy a szovjet kontroll erősebb a magyar gazdaságban, mint a német volt, és az ország egy éven belül szovjet gazdasági gyarmattá vált.

1945 eredményeként a szovjet katonai perifériát kiterjesztették Európa szívéig. Katonai értelemben Magyarországot egy 1946. évi egyezmény tagozta be a szovjet katonai térbe: a magyar állam költségére biztosította Moszkva számára az ország területének korlátozás nélküli használatát, és ez a megállapodás érdemben később sem változott. Tekintve, hogy a Szovjetunió hatalmas helyi katonai fölénye miatt az Egyesült Államoknak akkor sem lett volna lehetősége szembeszegülni a Szovjetunióval, ha erre meglett volna a politikai szándéka, nehéz elképzelni, hogy külső támasz híján mit tehetett volna másként a magyar politika a betagozódás elkerülése érdekében. Washington és London is a stabilitás szempontjából értékelte a kelet-európai helyzetet. Talán úgy lehetne megfogalmazni álláspontjukat, hogy a nagyhatalmi hegemoniát és a kontinentális stabilitást egymást erősítő állapotként kezelték. Washington 1948 után változtatott ezen a filozófián.

A kis államok eszköztelenségét példázza a csehszlovák eset. Benešnél szovjetbarátabb vezető egész Európában nem akadt. Kárpátalját már 1941-ben felajánlotta a Szovjetunióknak, majd 1943 végén barátsági egyezményt kötött a Szovjetunióval. A csehszlovák vezetés az 1938. évi müncheni megállapodás miatt csalódott a nyugati hatalmakban, és Moszkvában látta a biztonság garanciáját. Prága a legjelentékenyebb külpolitikai kérdésekben is Moszkva mellé állt abban a reményben, hogy megőrizheti belpolitikai függetlenségét. Am ez így sem sikerült neki: utolsóként bár, de itt is sor került a kommunista hatalomátvitelre. Közvetve a prágai puccs történelemformáló szerepet játszott. A berlini blokádnál ez adta a döntő lökést Amerika és Nyugat-Európa biztonságának formális összekapcsolásához, a NATO megalakításához.

Mivel a szovjet zóna tagállamai külső hatalmi forrást vettek igénybe belső uralmi formájuk fenntartásához, kije-

Tüntetés a Varsói Szerződés csapatainak bevonulása után Prágában, a Vencel téren, 1968. augusztus

— Ronald Reagan, az Egyesült Államok elnöke és Mihail Gorbacsov, a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának főtitkára Washingtonban, miután 1987. december 8-án aláírták a közepes hatótávolságú és a hadműveleti-harcászati nukleáris fegyverek felszámolásáról szóló szovjet–amerikai szerződést.

lenthető, hogy elvesztették vesztfáliai értelemben vett szuverenitásukat. A szovjet zónába betagozott országok – legalábbis az ötvenes években – felfoghatók sztálinista berendezkedésű kliensállamokként, melyek politikai, gazdasági és katonai szolgáltatásokat teljesítettek a birodalmi központ számára. Az 1953. évi keletnémet felkelés és az 1956. évi magyar forradalom kudarcra rámutatott, hogy a szuverenitás helyreállítására nincs mód és alkalom. Nyikita Sz. Hruscsov 1956-ban megmondta Tito marsallnak, hogy bármit megtesz Magyarország megtartása érdekében.

Ennek okára világít rá Mihail Gorbacsov ellenzékének vádja, mely szerint a pártvezető elvesztegeti a második világháborús győzelem területi hozadékát, és a Szovjetunió visszakerül a két világháború közötti perifériára. Vagyis Moszkva globális hatalmi helyzete a közép-európai érdekszférából táplálkozott. A térség lényegében a szovjet nukleáris ütőerő foglya lett:

külső hatalom csak egy pusztító atomháború kockázatásával avatkozhatott volna be katonai erővel, abban pedig nem volt érdekelt a szovjet vezetés, hogy az Egyesült Államokkal közösen rendezze a terület sorsát egy átfogó megállapodás keretein belül. Ebből az amerikai politika levonta a következtést: a csatlós államok helyzete csak abban az esetben változhat, ha a Szovjetunióban történik változás.

Mivel a nemzeti szuverenitás nem volt helyreállítható, függetlenedésre kizárólag a szovjet hegemónikus tér keretein belül kerülhetett sor. Jó példa erre Románia, mely a szovjet tömb országai közül a leginkább élt ezzel a lehetőséggel. Bukarest építette ki a legszorosabb politikai kapcsolatokat a NATO-hatalmakkal, s nem vett részt a Varsói Szerződés katonai integrációjában. Nicolae Ceaușescu közvetítő szerepet vállalt az arab–izraeli konfliktusban, Vietnámban és a kínai–amerikai viszony rendezésében. Amikor azonban Brezsnyev nem vette igénybe Bukarest szolgálatait a prágai tavasz katonai leverésében, a szovjet vezetés érzékeltette, hogy Ceaușescu politikája is fessegeti a moszkvai tűrészatárt. A román hírszerzés szovjet katonai beavatkozástól tartott, s Bukarest megértette az üzenetet. Mindez nem jelentette, hogy Románia ne igyekezett volna szorosabb viszonyt ápolni a Nyugattal, mint a többi szovjet szövetséges. Az amerikai külügyminisztérium

arra a következtetésre jutott, hogy Románia politikája gyengíti a Balkánon érvényesülő szovjet hegemoniát.

TÖRTÉNELMI SZEREP

Aznap, amikor a Szovjetunió felbomlott, talán vigasztalásképpen Bush amerikai elnök levelet fogalmazott a „barátjának” nevezett Mihail Gorbacsovnak. Kijelentette: „*közösen felszabadítottuk Kelet-Európát, és egyesítettük Németországot*”. Amennyiben ez így van, az alátámasztja azt a neorealista álláspontot, mely szerint rendszerszintű változást a nemzetközi tér szerkezetében csak a hatalom eloszlásának változása okozhat a nemzetközi tér szereplői, a nemzetállamok között. Vagyis: a nemzetközi politika szereplőinek belső fejleményei nem játszanak szerepet. A szakirodalom jelentős része azt hangsúlyozza, hogy a nemzetközi tényezők jelentős befolyást gyakorolnak a belső struktúrák kialakulására.

Történelmi kutatások nem látszanak alátámasztani azt a felfogást, hogy a kommunista rendszerek felszámolását és a kétpólusú világrendszer átalakulását a vezető nagyhatalmak Európa egyesítéséről szóló megállapodása okozta. Kétségtelen, hogy a változáshoz szükséges nemzetközi környezetet Gorbacsov 1987-től folytatott reformpolitikája teremtette meg, valamint az, hogy Gorbacsov nem kötelezte el magát a kommunista rendszerek fegyveres erővel történő fenntartása mellett.

A szovjet haderő bevetése egyszerre két helyen még 1956-ban is problémát jelentett volna, amikor pedig a Szovjetunió erejének teljében volt. Ugyanakkor tévedés, amit Gorbacsov szovjet kritikusan áldottak, hogy tudniillik Gorbacsov tudatosan felszámolta a második világháború után létrejött nemzetközi rendszert. Nyilvánosan „*közös európai házról*” beszélt, ám világossá tette, hogy a külpolitikai átalakulásnak a „*második világháború után létrejött realitások*” keretein belül kell maradniuk, a Varsói Szerződés pedig sérthetetlen. Sem ő, sem munkatársai nem hagytak kétséget afelől sem, hogy a változásoknak a szocialista rendszer fölényét kell biztosítaniuk.

A NATO-hatalmak számára világos volt, hogy a politikai és gazdasági válsággal küzdő kommunista országoknak mélyenszántó reformokra van szükségük ahhoz, hogy elkerüljék az összeomlást és a térség ezzel járó de-

stabilizálódását. Ugyanakkor a teljes demokratizálódás – és ami ezzel járhatott: a szovjet hegemonia visszaszorítása – veszélyeket is hordozott. Elsősorban a Nyugat-barát Gorbacsov bukását. Tartani lehetett egy „balkáni” forgatókönyvtől, a volt szovjet térség teljes anarchiába süllyedésétől, vagy akár attól is, hogy a szovjet hegemoniát egy nem sokkal kívánatosabb német uralom válthatja fel. A fő szempont azonban a Szovjetunió kérdése volt, hiszen az amerikaiak – Bush elnök retorikája ellenére – ezen a reláción keresztül szemlélték a kelet-európai politikát.

Az amerikai elképzelés tehát hangsúlyozottan nem vonatkozott a Varsói Szerződés felszámolására, hiszen könnyű belátni, hogy ez akár a NATO létét is kockára tette volna. Belpolitikai tekintetben pedig a piacgazdaság fokozatos bevezetését és a politikai átalakulást tartották kívánatosnak, de úgy, hogy a demokratikus pártok a kommunistákkal osztozzanak a hatalmon. Ezt az álláspontot fogadták el Washington szövetségei, valamint az Európai Gazdasági Közösség és a NATO is. A stabilitás és a nemzeti függetlenség még nem látszott egymást kiegészítő feltételnek, a rossz, de kiszámítható világból egy kiszámíthatatlanba való átmenet veszélyekkel telinek ígérkezett. Nem véletlen, hogy 1989 júliusában az amerikai politika azon mesterkedett, hogy hatalmon tartsa Wojciech Jaruzelskit, akit washingtoni látogatásra hívtak, miután a lengyel választáson a kommunisták megsemmisítő vereséget szenvedtek. Az amerikai politikai paradigmaváltás valamikor 1990 tavaszán kezdődött, amikor kezdett világossá válni, hogy a szovjet térségben kialakuló biztonsági űrt Amerikának kell betöltenie.

Mindebből az következik, hogy a kommunista rendszer összeomlása és a Varsói Szerződés felszámolása nem kizárólag a nemzetközi politika átrendeződésének volt a következménye, hanem a lengyel és a magyar belpolitikai átalakulásának is, amely a nemzetközi rend megváltozásához, egyebek mellett a német egyesítéshez vezetett. Nem véletlenül jegyezte meg a szovjet-német kapcsolatok történésze, Angela Stent, hogy „a berlini fal Magyarországon omlott le”. A német egyesítésre nem kerülhetett volna sor, ha a magyar vezeték nem egyezik bele az NDK-állampolgárok átengedésébe Ausztriába, ami destabilizálta a keletnémet államot. Az erről szóló döntés azonban nem egyik

pillanatról a másikra született meg, s nem is legfelül, hanem a pártvezetés és az ellenzék, a civil társadalom különböző szintjein érlelődött.

Kis lépések – előre nem látható és nem is feltétlenül kívánt – kumulatív eredménye volt a határ megnyitásáról szóló döntés, mely tükrözte az egész átalakulás dinamikáját. A lengyel és a magyar rendszer összeomlása befolyásolta a csehszlovákiai és romániai eseményeket, vagyis a második világháború utáni szovjet rend dominóként dőlt össze. Sőt, a közép-európai kommunista rendszerek bukása befolyá-

1989. november 9–10. éjjelén a fal elvesztette Berlin két felét hermetikusan elválasztó jellegét.

solta a Szovjetunió sorsát is, hiszen megmutatta a szovjet lakosságnak, hogy a politikai rendszerváltás vérontás nélkül is végrehajtható. Végso-ron tehát olyan kis államokból indult el a nemzetközi politika átrendeződése, amelyek korábban nem rendelkeztek a nemzetközi térben elfoglalt helyükről. ♦